

НААДЫМ — 2001

БЕДИК ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың 2001 чылдың август 9-та №970 Чарльын ызууга көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш мурнакчыларны шаңнаан.

Тыва Республиканың Ордени-биле Тес-Хем кожуунда "Чодураа" совхозтун хойжузу Байыр Максимович СУВАНДИНИ;

Тыва Республиканың "Шылгараңгай күш-ажыл дээш" медалы-биле Бай-Тайга кожуунда "Кызыл-Даг" ассоциацияның хойжузу Багай-оол Хертекович МИЖИТ-ДОРЖУНУ;

Танды кожуунда "Револуцияның чалбылжы" совхозтун ызууга ажаакчызы Алефтина Кара-ооловна ТОЖУНУ шаңнаан.

"Тыва Республиканың алдарлыг малчыны" Хүндүлүг атты Эркин кожуунда "Нарын" бүдүрүлгө кооперативинин хойжузу Любовь Кыргыс-овна ДУТЕРГЕ;

Барыын-Хемчик кожуунда "Шекпээр" совхозтун "Чолдак-Оорга" арат-тараачын

ажыл-агыйның хойжузу Александра Адыновна ООРЖАККА;

Чөөн-Хемчик кожуунда "Кызыл-Чыраа" совхозтун хойжузу Каа-оол Бүлчүн-оолович ТҮЛҮШКЕ;

Мөңгүн-Тайга кожуунда "Мөгөн-Бүрөн" совхозтун хойжузу Светлана Эне-Бижиевна САЛЧАККА;

Каа-Хем кожуунда "Ленин-чи орук" КАБК-ның саанчызы Нина Алексеевна СЫГЫР-

ТАГА;

"Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйның алдарлыг ажылдакчызы" Хүндүлүг атты Кызыл кожуунда "Чинге-Адыр" КАБК-ның хову бригаданын бригадири Виктор Доржуевич ОНДАРГА;

Чеди-Хөл кожуунда "Чал-Кежик" совхозта тракторист Николай Аракаасович ОЮНГА;

Чаа-Хөл кожуунда мал аарыгы-биле демисел чо-

рудар станцияда ветеринария фельдшери Зоя Комбуевна СОСКУР-ОЮНГА;

Улут-Хем кожуунда "Улут-Хая" совхозтун директору Хирлиг-оол Ховалыгович УШЛАҢГА тывыскаан.

Тыва Республиканың Президентизинин Хүндүлүг буюму-биле

Өвүр кожуунда "Куржаан-гы" кооператив ажыл-агый бүдүрүлгезинде хойжу Саида Кара-ооловна ХОВАЛЫГНЫ шаңнаан.

ӨГ — ӨРГЭЭВИС

Эрткен чылга дээр Наадым болгаш Республика Хүнүн демдегледип эртирер турган үевиште байырлалдың эң не онзагай чараш болгаш солун, көрүштүг кезеңи кидилер делгелгези, оң аразында тургускан тыва чаңчыл ызуугаар шиметтингени, тыва аш-чем делгелгези, үнген-

аайы-биле делгээни. Ооңутка-шынары база онзагай. Бөгүнүгү байырлал хүнүвүсте өглерин негелделеринде — өгте келген кижилерге тускай кылган негелде ызуугаар өгүнү тургузуун болгаш ооң дериг-херекселерин чонга таныштырары. Базал ол ышкар тыва национал чемпи канчаар

ДЕННЕШИРИП КӨРГЕР

Мал бажының өзүлдези — көдээ ажыл-агый сайзыралының база бир көскү херечизи. Эрткен чылдың бола уезинге деннээр, 2001 чылдың 7 айларында республикада мал бажының хораар чоруунун болгаш көдээ ажыл-агый продукцияның бүдүрүлгезинин темпизи 11-ден 3 хууга чедир кызырылган.

Теве, мыйыстыг бола мал болгаш куш аймааңга бодаарга, шээр мал бажы өзүп турар. Чижээ, 100 төрүүр хойга хамаарыштыр 56 хураганын ап турган болза, ам 66 баш чедир азы он баш немешкен, чүс төрүүр инекке хамаарыштыр 25 бызааны алган болза, бо чылдың 7 айларында чүс башка онааштыр 32 бызааны алган.

жээлээр, 2001 чылдың август 1-ниң байдалы-биле алырга, 15,5 муң га шөлгө бир дугаар болжаагыраадылганы чоруткан, ийгизин 9,1 муң га черге азы ол 2000 чылдың бо уеде деннелинге бодаарга, 37 хуу хөйну кылган. Ынчал кээр, нийтизи-биле бо чылын кылгыр ужурулут агротехниктерин ажылдарнын планын 61 хууга ажыра күүсеткен.

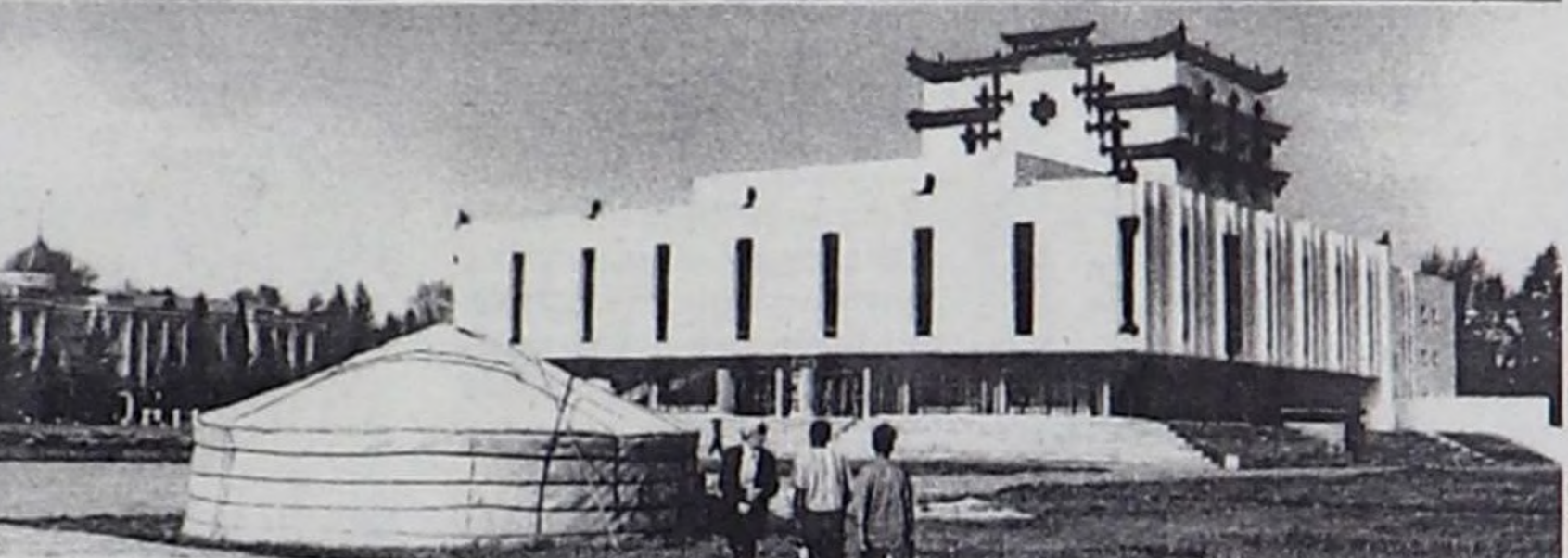
2001 чылдың август 1-ниң көргүзүү-биле алырга, республиканың ажыл-агыйларында 3,9 муң тонна сизини кезип белеткээ, азы ону эрткен чылдың деннелин 117 хууга ажыра күүсеткен. Республиканың чамдык кожуундарында кандашкынның чедирген уржуктарында 6,3 муң га тарыла шөлү когаралга таварышкан, оң чидирген дүжүдү 3,2 муң тонна.

Көөдөткен. Би-Хем, Танды кожуундарының көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери эрт бүдүрүлгенин хемчээлин 12-ден 16 хуу чедир көвүдеткен. Би-Хем, Танды кожуундарының ажыл-агыйлары сүт саалдазынын планын 86 хуу чедир көвүдеткен. Ооң түннелинде республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери сүт планын бо чылын 105,3 хууга чедирген.

Эрткен чылдың бо уези-биле деннээр, дүк бүдүрүлгезин Чаа-Хөл кожуун 2 катап хөйну, Сүт-Хөл кожуун 57 хууга, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Кызыл кожууннар 16-20 хуу, Чеди-Хөл кожуун эрткен чылгы көргүзүүнден 5 хуу хөйну алган.

Нийтизи-биле январь-июль айларын санаашкынындан илереттингени болза, ажыл-агыйларын бүтү хевирлеринге эрт болгаш сүтүн бүдүрүлгези 91-94 хуу болган. А куш болгаш тева бажын өстүреринге байдал нарын, оң чылдагааны — мал бажының көскүзү-биле кызырылганында.

Чер ажылының агротехниктиг ажылдарын күүседи-ринин талазы-биле база-ла чедишкенинervis бар. Чи-

кирген чонну канчаар хүндүлээр дээш, өске-даа чүүлдерге конкурсту чарлаан турган. Конкурстун тилекчилери шоодай-шоодай далган, эдеринчи ашха дээш ырак-узактан келген аалчылар өөрүшкүлүг чанып турганнар.

Бистин бо чылгы байырлалывыс Тыва Республика-ның Хүнү — Күрүн байырлалы кол черин ээлезе-даа, Наадым канда-даа хажызынга чыдып калбас ужурул. Наадымны ыттык кылдыр адал, тускай ызуул кылдыр демдегелезе-даа, Наадымның делегаттары, кидил өглер дерилгези боттарының долу эргезинче кирип, турарынан ээлеп турар.

Тыва Арат Республиканын тургустунганында бээр 80 чыл бо болгаш нийти байырлалдың бо чылын онзагай чүзеи чүл дээр — кидил өглерни микрорайон

белеткээр, ужу-төштү кезери, узун ээти кылгыр, кандыг таварылгаларда кандыг ченин кымга салыры, ол ченин канчаар белеткээр дээш чүлге тыва кижинин амыдыралынын онзагай хевирин көргүзеринче база ону чонга таныштырарынче утланган. Шынал-ла, ону база бир чак чүүл деп санаастың аргазы чок.

Үндезин тыва чон, бистер, билдир-даа болзусса, аравыс-та орусчул берген азы калдык чурттап турарывыс өске дылдыг чоннар сураан билдир, дыннаар дээрден башка кара-биле көргөни ховар. Ынчангаш оларга болгаш бистин өзүп олурар анык салгалы-выска өөредилгич чижек, тодаргай көргүзүп болур ужурул. А өгүнү иштинде чүл болуп турары, оң ээлери, өг ээлериңиз болгаш келген чонга салыр аш-хемисиз ола хевээр хүндүткелдиг. Ын-

Сүт-Хөлдүн 60 чылынга уткуштур оларның планында...

Юбилейлг Сүт-Хөл кожуунун ажыл-ишчилери бо чылдың сентябрь 20, 21, 22 хүнеринде кожуунун тургустунганында бээр 60 чыл болган оон демдегледип эрттирер. Тоолда кирген Сүт-Хөл — Тываның чайгаар бүткөн бойдус чурумалдыг, элбек ан-менчиг, кат-чимистиг, эм оъттарлыг, аржаан сугларлыг, бедик тайгаларлыг, тараалан шөлдер-лиг, делгем ховуларлыг черлериниң бирээзи.

рының чурту деп адааны-даа таарылга эвес. Бо уадада ба-ла-ла организацыя комитети тургускан планын хемчеглеринде эң не шыраак дээш мөгелерин хүрежи, челер, маннар айттарын чаргык, хол бөмбү, шыдыраа дээр хевирлиг оюннарны эрттирери көрдүнген.

агыйның сайзыралы хөгжүлдени ап келген. Ынчангаш уадаас болуп байырлалга херэзжен чонун киржилгези онза чутула дээрзин демдегледип турар.

Нийтиледилг келир уези бистин салгалывыс — аныктардан кол хамааржыр дээрзин билер бис. Ынчангаш кожуунун сайзыралына энергиязын, мерген утаанын кириштирип, эртем-культура, өөредилге, кадык камгала-лынга улуг улуг-хуузуун сүт-хөлчүлдерин анык-өскени кириштирери бирги черде туруп турар дээрзинге хоочуннар бүзүрүп турар.

Байырлалга чедир саныг хонуктар арктан. Ынчалза-даа оларнын мурунда ам-даа кылгыр ажылдар хөй. "Часкы хун чылды чемгер" дижи болгай. Кожуунун ажыл-агыйлары, чуртакчы чон бо чылгы часкы хову ажылдарын кыска хуу-саада шалышкын доозуп, организацыя чоруун көргүскен. Өг-бүлө, албан-организа-ция бүрүзү боттарының дузалал ажыл-агыйны сайзыра-дып, тарааны, картофельди база ногааны тараан.

Кожуунда тургустунган организацыя комитеттиг ажылдакчылары бүтү тала-зы-биле белеткел ажылдарын план ызууга чорудуп, суму, суур бүрүзүнү аразында мөөрейлерни чарлаан. "Эң не эки чаагайжыттыг суур" деп көрдүл мөөрейге идепкейлиг кирижи-биле суурларда аштап-арыглааш-

кылын чорудуп, корум-чурумну демнежип тургаш экижидерин, арагалаашкын, оорлаашкын база хулиганнаашкын-биле кижжи бүрүзү демисежиринче кол кичээнгенин салган.

Улуг байырлал демдегледип эрттирери-биле хемчеглер ап чорудары нарын айттыгы. Ынчангаш кожуунун 60 чылдаан юбилейин организацыя эрттиреринге деткиччилер болуп кирижиринче күш-ажылдың хоочуннарын, чангыс чер-чурттугларын, анык-өскени база сайгарлыкчыларны дээш, өскелерин-даа дуза катчыры-биле тускай кыйгы-рыны олар салып турар.

Шынал-ла, кандыг-даа байырлалдарның кол өзүн спорт-чу маргылдаалар ээлээр болгай. Олар чокта чүл-даа солун эвес, ылангыя Сүт-Хөл кожууну мөгелер, ыраажылар, чараш кыстар, чарыш аътта-

Чоюмсаа МОНГУШ.

Юрий КИОНЗЕГЕШ

ХОСТУТ ИЖИН АЛДАРЖЫДААЛ

Наадымга чыгып келген Малчынарны уткуп турар Найыспал — Кызыл хоорай Байырынның шиметтинди. Хөгүл-омак каткы-чугаа, Хөгжүм-ыры динмителди.

Чеди чүзүн чечек ышкар Чөлөштелген хавымалыг. Хойжу биле саанчының, Хоочун малчын кадарчының, Урук туткан чылгычының, Руль долгаан механизаторнун,

Сорукталган чалыларның — Зоотехниктиг, ветеринарныг Холун тудуп амырлажыл, Хостут ижин алдаржыдаал.

Наадым киржикчилери ДЕТКИКЧИЛЕР БИС

Эрткен кыш кожуун девис-кээринге нарын, берге болган. Хадымарлааш, хөртүктөөн харны хүнүн-на далбыл-лап тургаш, мал-маганывыс мүн-не хур-менди ажырды-выс. Амгы уеде кодыныста 500 ажыг төрүүр хой бар. Бо чылын чүс башка онааштыр 94 хураганын камгалап алдывс. Мал бажының камгалалы 99 хууга күүсеттинген. Бир хойдан кыраан дүгүвс база-ла шымбай (1,6 кг.) болган.

Сөөлгү уеде урулгарым адазы Андрей Ачьевичинин ада-өгбенинни чурт-хонажын ээлеп чор бис. Каш чыл бурун-гаар "Кызыгаар" совхозтун төрүүр хоюн малдааш, дээр көргүзүлери чедип ап, шаңнадып-мактадып-даа чорду-

вус. Назы-харым аайы-биле хүндүлүг дыштанылгаче үн-геш, хуу ажыл-агыйже шилчидивис. Үжен чыл Ак-Эрикке кижжи эмчизинге ажылдаш, оон бир чыл суму-даа даргалдым.

Черле моон-даа сонгаар ажы-теп, келир уеде амыдырал-чурталга бодааш, көдээ-же үнүп, малчыннар бергени-выс ужуру-даа ол. Оон бээр мүн-не каш чүзүн малывыс өзүп, мандып-ла чор. "Далайга дамды дуза" дээр болгай. Амыдыралы чедимес, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге ачы-буянывыс көргүзүп, байыр-лаптар, юбилейлер уезинде доктаамал деткиччилер чор бис. Кожуунун шагдаа черинге, Кызыл-Чыраа школызының

Инна БЫЗААКАЙ, пенсионер малчын. Ак-Эрик суур.

АЧЫ-БУЯНЫН ЧЕДИРИП...

Адазы, ат-сурагылыг мал-чын чоран Максим Дондуп-овичиниң соон салгап, школа соонда Байыр малчыннар берген. Баштайгы чылын дунгуш хой хүлээп алгаш, шала бер-гедежип кыштаан. Алызында мал аразынга өскөн болгаш, чоорту кадарчының ижинге чангыгып, ижигип, дадыгып эгелзэн. Эге чылдарында Байыр чүс төрүүр хойдан 80-90 хураган ап чоруй, чоруту чүс, харын-даа 120 чедир хураган-нарын камгалап ап чоран.

Байыр Максимович бригаданың хойжулары-биле бир демнежип ажылдап, хой ажылы-ның талазы-биле арга-дур-жуглазын солгуп, айттыгыр, сүмележип, бар-чогун, эки-

бакты денге үлөжип чоран. Назылап кыраан ада-иезин бодааш, база рынок экономик-казынче шилчилге уези эгел-чорда, Байыр Максимович төрөз совхозунун хоюн онча-менди хүлээдип бергеш, хуу ажыл-агыйже шилчезен.

Бо кыш кожуун девискээр-инге нарын, берге байдалга эртсе-даа, хүнүн-дангын дал-бый тырып тургаш малын оларалдып, кылгыр хур ажыр-гаш, Байыр биле Алла Суван-дилер кодында 400 баш төрүүр хоюндан ычча хураган-ны, азы чүстен чүстү алганна-ры ол. Мал бажының камгала-лы 99 хуу, кыраан дүтү бир баштан 1,6 кг. болган. Ол дээрже кожуунда эң бедик

Дайыгыч ДАМБА-ХУРАК Тес-Хем кожуун.

Көдээ ажыл-агый яамызынга сайымтан чорааннар

Тыва Арат Республика турар уеде эгелеп (1932-1944 ч.ч.) 8 кижжи ажылдаан. Оларнын аразында эң хөй чылдарда (3 чыл) Товариш-тай Николай ажылдааш, көдээ ажыл-агыйны көдүрер талазы-биле үлүн кириш-тирген.

Тыва Автономнуг обла-сть турар уеде (1944-61 ч.ч.) Көдээ ажыл-агый яамы-зынын даргазынга 7 кижжи ажылдаан. Оларнын ара-зында Виктор Алек-сандрович Соколов 6 чыл иштинде ук организацыяга удуртукчу болуп ажылдаан.

Тыва АССР турар уеде (1961-1993 ч.ч.) 7 кижжи уада-дараа кирген болгаш оларнын аразында Иван Григорьевич Лавриненко өскелерден ылгалдыг болуп (1974-1984 ч.ч.), 10 чылдың дүргүзүндө Көдээ ажыл-агый яамызының сайы-дының хүлээлгезин күүсеткен.

Тыва Республика кылдыр эде тургустунган уеде тура (1993-2001 ч.ч.) үш кижжи сайыт-тын хүлээлгезин күүсеткен. Оларнын аразында Самойлов Хитик-оолович Монгуш яамыга, 4 чылдың нүгүн көргөн.

Бөгүн Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының

ПРЕЗИДЕНТ — ТУДУГЖУЛАРДА

Бо чылдың август 12-де Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак чурт-шинчилел музейинин чаа тудууна ында ажилдап турар тудугжулар-биле учурашкан.

Президент Ш. Д. Ооржак бодунун чугаазына сөөлгү чылдарда тудуг ажилының шимчеп эгелээнин онзап демдеглээн. "Ол бир талазында биске өөрүнчүг. Ажил чоктарың чамдызын ажилга хаара тудар арга бар апарган. Чуртталга болгаш албан черлеринин чаа бажынары-немежи эгелээр. Ону Чазак-даа, чон-даа билит турар. Билангы силернин тудуг турарың чаа музей тудуу — эң онзагы объектилерин бирээзи болгай. Ол туттуна бээр болза, хей, солун экспонаттар делгетине бээр улуг музейл болур бис. Ол Тываның

культуразыңа хөлчөк улуг базым болур" — дээш, оон-даа хей солун чүүлдерни чугаалап, ниити тудуг ажилының байдалын тудугжуларга таныштырган.

Бо сөөлгү чылдарда бистин республиканың хоорайларында-даа, көдээ черлеринде-даа тудуг ажилы калбарып өзүп эгелээн. Оон тодаргай чижээ, Тываның тудугжулары бо чылдын 128 объектилерин тудуп турар. Бир эвес капитал септелге кылып турар ажилдарны каттай санаар болза, 240 чедэ бээр. Бо чылдың бирги чартында бугурулгелеринин болгаш организациаларнын тудуунга 164,4 млн. рубльдин инвестициязын шингээди алган. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, 1,8 катал хей болган. Хуу кижилер 14,6 млн. рубль-биле 6,0 муң дөрбелчин метр чуртталга

шөлүн ажилгалга киирген.

Тудугжулар биле Шериг-оол Дижикчиновичин ужуражылгазы сеткил ханышкынның, соруктук байдалга эрткен. Ужуражылганың сөөлүнде эки ажилдыг тудугжуларны шаңнап мактаан. Чугаазының төнчүзүнде Президент тудугжуларга ТАР-ның 80 чыл оюн таварыштыр байыр чедирип, ажилыңа улуг-улуг чедишкенини, амы-хууда амыдыралыңа аас-кежикти күзээн. Бодунун өмүнээзинден Тываның Тудуг, архитектура болгаш коммунал ажил-агый талазы биле комитетинин даргазы К. Фан байыр чедирип чүве чугаалааш, немелде шаңналдарны тывыскаан.

Сергей ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: шаңнал тыспып турганы.

ХООЧУННАР БОЛГАШ МУРНАКЧЫЛАР

Ол ышкаш Тыва Республиканың Президентизи-Чазак Баштыңы Ш. Д. Ооржак Кочетово сумузунга болган байырлыг митинг үезинде хоочуннар болгаш сумунун шылгарангай кижилеринге бодунун ат салганы хүндүлел бижиктерин, медальдарны тывыскаан.

ЛАУРЕАТТАРНЫ ТОДАРАТКАН

ТР-ниң Чазаның Парлалга, телерадио-дамчыдылга, массалыг коммунисттер черекселдеринин талазы-биле күрүне комитетинин, Тываның Журналистер эвилелинин чарлааны ТАР-ның 80 чылынга тураскааткан "Тываның амыдыралындан 80 көрүш" деп фотоконкурстун түңнелин үндүрген.

"Кижил болгаш оон ажил-херээ" деп номинацияга I чергенин дипломун болгаш 15 муң рубль шаңналды "Тувинская правда" солунунун фотокорреспонденти Владимир САВИНЬХКА, II чергенин дипломун болгаш 7 муң рубль шаңналды "Шын" солунунун фотокорреспонденти Василий БАЛЧИЙ-ООЛГА, III чергенин дипломун болгаш 3 муң рубль шаңналды дуржукталыг фотомастер Василий КРИВДИККЕ тыпсырын жюри шийтирилээн.

"Республика амыдыралы" номинацияга бирги шаңналды тывыскаан, II чергенин дипломун,

ийиги шаңналды Владимир САВИНЬХКА, III чергенин дипломун база үшкү шаңналды фотокорреспонденттеринин хоочун Ондар ОХЕМЧИККЕ тыпсыр деп көргөн.

"Бойдус болгаш долгандыр хүрээлел" номинацияга Василий КРИВДИКТИҢ ажилдарында деңнежир фотокорреспонденттеринин хоочун Ондар ОХЕМЧИККЕ тыпсыр деп көргөн. Ону I чергенин диплому, бирги шаңналды шаңнаарын шийтирилээн. Ийиги шаңналга төлөпиг чуруктар чок болган. III чергенин диплому болгаш үшкү шаңналды элчи Александр МЕЗЕНЦЕВКЕ тыпсырын жюри шийтирилээн.

Алексей АЛЕКСЕЕВ.

САЙГАРЛЫКЧЫ ВАЛЕРИЙ БЕЛЧИТ

Универсам

Тес-Хем кожуунда сайгарлыкчы Валерий Белчичти билбес кижик ховар. Ол 60 чылдың июнь айның эгезинде Самагалдай суурга универсам садыгны ачкып алган.

Садыгның ишти-даштын дерип-каастап каанын кижик магадаас аргажок. Оон даштыкы хевири дыка-ла шевегиң, амгы шагның негелдизинге дүшкөк. Ол садыгга чүнү чок дээр: хол хирээлери, кадалтар, шифер, чугай, шил, ДВП, ДСП болгаш оон-даа еске септелге ажилдарында черек чүүлдерин делгей салып каанын эскердим. Кожуун чоңун бурун-биле хандырып болур калбак бараан сады ажилдарында канчап өөрүсө боор. Ынчангаш садыгның адын "Универсам" деп алдын үжүктөр-биле бижээнинде ханы утка бар.

Хенжик када садыгга турувуста, садып алыкчылар, херектелчилер эңдерип-ле келдирер. Коммунал ажил-агый черинин өөрелдизинге килдизинин төлөөлери септелге херек барааннары садып алгаш, өөрүп турдулар. Ол ышкаш ында садыгжуларын чалсарлап даштарыңга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Даштаныр өрээлдериг, телевизор, хөгжүм херекселдери база бар. Садып алыкчыларга таарымчалыг аянын ырылар аялгалары шала оожум чаңгыланым дыйналыр.

Бензин кудар чер Дараазында дуржукталыг сайгарлыкчы ий чыл бурунгаар ачкып алганы бензин кудар черинге мей чалады. Ында база кижилер чай чок ажилдаан турлар. Бензин херектелген машиналар шуужулкан оочурулган турар болду. Бензин кудар черинин чанында "ВАЗ", "ГАЗ", "УАЗ" маркалыг автомобильдерге херек артык кезектер садар

ларекту, оон ээзи Олег Оюн келген херектелчилерге артык кезектерин көргүзүп турар кижик болду.

1997 чылдың эгезинде, бензин-биле хандырылга бергедей берген турда, Валерий Белчит ол Эрэин, Тес-Хемде күрүнениң бензин кудар черлеринге деткимче кылдыр база бир чаа бензин кудар чер ачкып деп бодап алган. Төрөөн черинге, чоңуңа ачы-буяны көргүзөр дээш, ол төрөл-дөргүл, эш-өөрү-биле сүмөлөжип хөдөл-ле эгелээн. Валерий Белчит сонгаар кирип бензин кудар черин ажилдарында херек дериг-херекселдерин сураттап кирипкен. Чоок төрөлдериңден акша-төгө-рикти чып ап, чээли алыры-ның аргаларын дилеп тургаш, эң баштайгы баазаны тургузуп алган. Баштайгы дээрзинде берге-даа болза, оон чоорту байдал чүгүртээ.

Бо хүнде ында механик-оператор, слесарь-биле 4 кижик чапсар чокка дүн-хүн дивейн ажилдап турар. Кожуунда бензин херектелген черлер-ле хей. Оларын аразында шагдаа, өрт, арга-арыг албан черлери доктаамал херектелчилери апарган. Акша-төгөрик чок-даа келирге, ам ханчаар чээлиге-даа берип турар.

Тудуг

Бензин кудар черден дорт-ла Берт-Дагге улгай халты-выс. Суурда шагда-ла хагдынган, чедир туттунмаан, ийи кайт уруулар садыгның бажы-нын эде тудуп, анаа эге школа ажилдары-биле тудуг ажилы кидин-не чоруп турар үеде чедэ бердирис.

Кожуун чагыргазының өөрелдизинге килдизинин ча-гыын өзүгээр Валерий Чалба-евич 30 ажыл ажил чок кижилерин эвилелдээш, тудуг ажилы кылдырып турары бо. Чагыг шала орайтадыр кирген-даа болза, Берт-Дагга эге школа херек апарганын база барымдаалап көргөш, ук ту-

дугну ажилгалга киирер сурулга-биле ажилдап кирип-кенер.

Урелген садыгның бичи-бичи өрээлдерин бускаш, делгем өрээлдеринг класстар кылдыр эде кылып ажилдар доозулган. Сонгаларын рама-ларын чаарткан. Устукү катта ажилдар доозулган, ам адакы каатче кирипкенер. Кылдың-ган каатта батареяларын сал-гаш, электри чырыны киир-ген. Тудуг материалдары-биле хандырылган, машина-тех-ника база четчир. Бо тудуда аяны-буру мергежилдин кижилери сагыш-сеткил көдүрүшкүнүгү, хей-агый ажилдап турар. Новосибирскиде күш-ажылдың кол-леджизинин сургуулдары Самед биле Альберт ийи ай чыгы ажилдап турар. Ажил-чиннар аңгы-аңгы бригада-ларга мергежилдин аайы-биле үстүп алган ажилдап турарлар. Чижээ, одалга шугумун, электри удазын-нарын киирерин Олег Чооду харылап турар.

Тудуда эки ажилдап турар кижилерге повар Нина Тугла-Маадыр, чазаныкчы Олег Балдыржаа, Алевтина Арак-чаа, дашчы Маадыр Коданмай болгаш ескептер-даа хамаар-жыр. Тудугжуларын чир чеми эки. Бир, ийи дугаар-ларга мейл өрөмө, повидло, далгандан кылган чөмөрүн берип турар.

Тудугжулар чаа школа тудуун октябрь айда (Берт-Даг школанын 60 чыл оюнга уткуштур) ажилгалга киирер дээш кылып ажилдап турар. Оларын удуртукчуу Валерий Белчит сагытыр, тывы-гыр. Валерий Белчит сай-гарлыкчы боорундан аңгыда, спортка база ынак. Ол чоокта чаа болган "Эзир-Кара" ба-йырлыгына хоочун мөгелер аразында хурушкеш, үшкү чери алган. Ол боду ТАР-ның 80 чылынга болгаш Наадым байырлыгына делегат бооп киирер.

Дайыңчы ДАМБА-ХУУРАК Самагалдай.

УШ ДАКПЫР ЧЕМПИОН

Сиген, мал чөмөри белекээрде машина-техникаже кордаар, хол-биле сиген кезерин барык утуп бар чыдар бис. Четчир-чедипшес трактор манап, хөлөзип турувуста, сиген бажы-халды бээр. Суг-буга-ларының, хараган ара-зының, арга-алаактар шат-тарының, шык дөңгөлөк-терин эң эки шынарлыг чайгаар үгөн сиген-шир-били кестинмейн чыдып калыр. Хомуданчыгаа!

Улуг-Хем кожуун чагыр-газы үш чыл бурунгаар хол кадыкчы-биле сиген кезик-чилеринин мөөрейин рес-публикага бир дугаар организастан эрттирген. Ам бо мөөрей шуут чаң-чыпче кирген. Дөзөвилей алырга, хол кадыкчы чок эр кышка белен эвес кижик болуп бар чыдар. Көк-Чыраага хол-биле сиген кезикчилеринин кожуун мөөрейи чоокта чаа болуп эрткен. Республика байыр-лалы, ТАР-ның 80 чылынга ук мөөрейни тураскааткан. Хол кадыкчы-биле сиген кезеринин маргылдаазын кожуун чагыргазы спорт кылдыр көрүп турар.

Хоорай, суму чагыр-галары бо удаада чарышка беш команданы чөшпээр кириген. Көдээ ажил-агый эргелелинин начальниги Светлана Куулар мөөрейин эге сөс-биле аяктыган. Сиген шөлүңге эрткен чылын болган сиген кези-лдинин мөөрейинин тилекчилери эйлиг-хем-чилер күш-ажылчы чарыш-тың тутун байырлыг бай-далга аяктыган.

Маргылдаа маргылдаа-ла болза. Команда буру-зунун кезер ужуруг аал кодааны хире черин көдээ ажил-агый эргелелинин ажилдакчылары каш хонук бурунгаар хемчээгеш,

тукчугаштар-биле демдек-тээш. Беш-бештеп чыс-каалгаш, чаңгыс талазынче үнүптерге, шала хирели эрлер ортузунга чедип чорааш-ла шөйлүп калыр, шырактары ужуңга чөг-кеш, дедир ээл олурар. Ажилдың бергези тыва хүреш, чада чарыш ыш-каш. Мен бот-хууда, делегей чергелиг улуг маргылдаага ону деңгемсээр чордум. Демисел секунда дээш ула-жыр. Харын оон-даа артык. Кескен кешлүн шынарын албан хынаар. Эксперттер, шийтекчилер чарыш түң-нелин бүгү тала-биле көөр чорду.

Кымның баштай келгени маргылдаалыг. Бир эвес делегей чарыгы болза, телекамерага тырттырар, секунданы доллары дээш месилдежир. Сиген кезери-нин бо мөөрейи хөлчөк чидиг болду. Экизи көргөн, шийтекчилер шыңгы, кайы-даа команданы деңге, боттук хынап турду. Оларның нервизи хая-даш дег "быжыг" болган. Арыг спорт шийтекчилери болза, ынчан херек аңгы.

Арыскан биле Эйлиг-Хем командазы аразында чижикшен! Кайы-даа ко-манданын баштыңнарын карактарының оттары хып турду, өршээ дадай. Ара-зында каш секунда бар бе, чок бе, кайы-даа шөлүн деңге дооскан.

Көдээ ажил-агый эргелелинин кол агроному Николай Доспан баштаан судьялар сүрээдеп турган. Шийтекчилер маргыл-даага киржиринден чам-дыкта берге болу бээр. Аарыкчыларын, киржик-чилерин "бак аксы" кижик-ке чедип болур. А тилекчи команданы олар "шүүрөп" тургаш тыпты. Арыскан команданың кескен

шөлүнүн шынары эки, "агарлап" каапкан чер чок болгаш бирги черже үгөн. Солун чүүл, команданы суму чагыргазы анык Владислав Саржат-оол боду баштап, мөөрейге кириш-кен. Тилекчи командата 1800 рубльдин акша шаң-налын көдээ ажил-агый эргелели тывыскаан. Эрткен чылгы тилекчилер — Эйлиг-Хеминин хол кадык-чы-биле сиген кезикчилери бо удаада ийиги черни ээлээн. Команда капитаны суму чагыргазынын дар-газы Владимир Дамдын.

Эйлиг-Хем сумунун өг-бүлө командазы хамыкты кайгаткан. Капитан Кудер-оол Март-оол оолдары-биле кады үшкү черни төлөптий-биле ээлээн. Ынчангаш Эйлиг-Хемчи-леринин рейтингизи деңзи караан маргыш чокка чаа басышкан! Чугаа изиг-изиг чоруп турда, Кудер-оол Кыргысович оолдары-биле сигенин өл-шүк турда-ла, кыптаанче чедире берген. Бо хире ажилгыр өг-бүлө №1 деп үнөтээр тыва орден-ини эдилекчизи болбайн канчаар. Шынап-ла, ук шаңналга төлөптий ол база катал бадыткады! Шап ол чорук чараш болгаш үле-герлиг болган. Чай кады бензин күш-ажыл-биле дол-дунган.

Шаңналдыг черлер ээлээн командаларга рубльдер тывыскаан, белек-тер идик-кептер эвес, ак-ша-биле шаңнааны демдег-лексенчиг. Эки ажилдаар-га, "дириг акша" тилек-чинин холунче боду кирип келир кылдыр чарышты организастан.

Чаңгыстыг мөөрейин-ге херээжен сиген кезик-чилеринин дугайында хай-ырал-биле демдеглек-седим. Чодураада арат

(тараачын) ажил-агый-нин кезигүнү Полина Бавын-оол бо чылын үш дакпыр чемпион болган. Ийиги черни кожуун чагыргазының эконо-мика килдизинин спе-циализи Галина Руман-цева ээлээни кончуг солун.

Галина Ивановна: — Сиген кезерин дыш-танылганың база бир хевири, сагыш-сеткил таа-лалы кылдыр көрүп чоруур мен — деп тайылбырлаар.

Полина Ондаровна: — Амыдыралының ал-бадалы, ову-хевирин. Чаа-ла он үш харлыг турумда, ачам бүдүп билген чүве ышкаш: "Кижиге херек апар чор, уруум" — дээш, сиген кезип өөредип каан. Ол-ла күзүн ачам чок апар-ган. Ынчангаш он үш харлыгымдан эгелеп авам-биле нелээң мал-мага-ныскаа сиген кезип эгеледим. Эмнелгеге көч-гарлап, санитаркалап, сөөлүнде садыг сургуулу доозуп алгаш, канчап чорбадым дээр. Ам харын шаандагы ышкы хол-биле эвес кесеп, машина-техниканы ажилгал каап-тар апарган-дыр. Ынчалза-даа сиген кезерин уттуң-дурбаан-на-дыр — деп, ол чугаалаар болду.

Херээжен сиген кезик-чилеринин аразыңа үшкү черни Чодураа чурттуг Кара-Кыс Түлүш ээлээн. Күш-ажыл мөөрейинге эки түннелдери дээш үстүнде ады киргенерге хоомай эвес акша шаңналын тывыскаан. Сиген кезер эрлерин хууда бирги чери дээш маргылдаа чидиг байдалга эрткен. Чуду-кара ажилга өскөн, сөөгүнүн быжыг буруңгу салгалдан дамчып келген эрлерин көөр аас-

кежикче таварыштым.

Эң-не солун чүүл, Арыг-Узүү чурттуг 73 харлыг Даржаа Ховаль-ович Дугур-Серен беш дугаарында оя шаап үнүп келген! Бежен алды харлыг "чалыс" Кудер-оол Март-оол иренин соондан ызыртыр сүр-гөш: "Чованчыг-дыр, ай!" — дээш, кадыкчы ооткапаш, кылаштан келген.

Амыдыралының ову-хевирин күш-ажыл-биле сырый болгаш тудуш кижилер хөлчөк биче сеткилди. Бир эвес оон мурнунга каш дакпыр республика чемпиону чаан мөгө Аяс Монгуш турган болза, Кудер-оол Кыргысовичын психолог-тутуг дугаа кайың таваржыр.

Эр мөөрейчилер ара-зынга бирги черни Радик Биче-оол, ийиги черни Альберт Кудер-оол, үшкү-зүн Владимир Дамдын ээлээн. Ындыг солун адаан-мөөрей мөгө хүре-жи чокка кайың доостур. Хүрешке чүгле маргыл-даага киришкен сиген кезикчилери киришсин деп чагырга черинин чар-лы бо удаада күүсет-тинген. Ол кончуг чөптүг. Кыдындан толап келген дыш кижилер могапкан оолдарын октааш, шул-зун дээр эвес. Хүрешке Эйлиг-Хем сумунун ча-гырга даргазы Владимир Дамдын шүүлген, Торга-лыг мөгөзи Валерий Долума үжүрлөшкен, Арыг-Бажындан Демьян Хактыг-оол, Эйлиг-Хемден Альберт Кудер-оол үшкү, дөрткү черни ээлээн.

Алексей БЕГЗИН-ООЛ.

УЖУРАЖЫЛГА БОЛГАН

Август 9-та РФ-тин Коммунист партиязынын Тывада салбырларын комите-динге оон мурнунда СЭКП райкомнарын бирги секретарылары болуп ажил-дап чоран хоочуннар-биле ужуражылга болган.

СЭКП Тыва обкомунун бирги секретары чоран Г. Ч. Ширинин бодунун пар-тияжи коллегаларынын Тываның социал-эконо-миктиг, ажил-агыйлыг бол-гаш культура хөгжүлдэ-зинге киирген улуг-хуузу улуг деп чугаалаан. Ол ышкаш ТАР-ның 80 чыл юбилейинге уткуштур оларга кан дег кадыкчылыг болгаш өг-бүлезинге аас-кежикти күзээн.

Каа-Хем районунга 20 чылдан хей бирги секре-тарь бооп ажилдап чоран. Н. П. Федоров, Н. С. Бойду (ол беш районнарга бирги секретарь бооп ажилдап чоран), А. Ч. Монгуш, О. Н. С. Шагдыр-оол, К. А. Майын-оол, Ю. С. Катков болгаш өске-даа партияжи ажилдакчылар сөс ал, чүве чугаалаанар.

Алдын-оол КАНЗАЙ, рескомунуң бюро кезигүнү.

БЕДИК ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ!

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактын 2001 чылдың август 9-та № 969 Чарлы-биле көдээ ажил-агыйга ачы-халыазы болгаш хей чылдарда үр-түңнелдиг ажилы дээш Танды кожуунун ажилдакчылары шаңнаан.

Тыва Республиканың "Шылгарангай күш-ажыл дээш" медалы-биле

"Сосновское" дуржугла-будурулге ажил-агыйында бизаа ажаакчызы Зоя Константиновна КОТОВЩИКО-ВАНЫ шаңнаан.

"Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйынын ал-дарлыг ажилдакчызы" Хүн-дүлүг атты

"Кара-Булуң" совхозта ме-ханизатор Иван Монгуш-оолович КОМБААЖЫККА; Тываның күрүненин көдээ ажил-агый станциязын мал ажилынын килдизинде улуг лаборант Зинаида Манчин-Доржуевна ООРЖАККА;

Танды кожуунда "Шаңган" совхозтун директору Олег Кончи-оолович ОЮНГА;

"Револуциянын чалбы-жы" совхозтун саанчызы Че-чена Болат-ооловна ОЮН-ГА;

"Тыва Республиканың өөредилгезинин алдарлыг ажилдакчызы" Хүндүлүг атты

Кочетово ортумак школа-зында башкы Светлана Күжү-гетовна СЕНДАЖЫГА;

"Тыва Республиканың

кадык камгалалынын ал-дарлыг ажилдакчызы" Хүндүлүг атты

Кожуунун төп эмне-лгезинин физиянгары алба-нын эргелекчизи Марта Сувандиевна СУВАНГА;

"Тыва Республиканың культуразынын алдарлыг ажилдакчызы" Хүндүлүг атты

Дүргенде көдээ Култура бажыңының директору Нико-лай Михайлович УСОВКА;

"Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы" Хүндүлүг атты

Кочетово суурда хоочун-нар чөвүленин даргазынын оралакчызы Кара-оол Тумба-раевич ОЮННУ шаңнаан.

Республиканың бедик шаңналдары-биле, эргим өнүктүр!

СПОРТ БОЛГАШ
АМЫДЫРАЛ

ЧАДАГ ЧАРЫШ

Август 12-де эртенги 9 ша 50 минута турда, Кызыл хоорайның Арат шөлүңге чедип келдим. Ам эгелээр ийи хонук хуусаалыг Тыва Республиканың 80 чыл болган оюнга турсааткан чадаг чарышка киржири-биле спортчулар дем-не чедип келген, кетинип белеткенге турлар. Маргылдааның удуртукчулары амдызында келбээн болду.

Спортчуларның аразындан шилдедек, ортумак дурт-сынның анык эр-биле таныштым. Ол республика эмнелгезинин урулог эмчизи, спорттун анык-бүрү хевирлеринге (чадаг чарыш, хүреш, бокс, шой көдүрери болгаш еске-даа) шыырак спортчуларын бирээзи, чадаг чарышка 1-ги разрядчы Мөргөн Сүктөр-оолович Тюлюш болду. Ол мени — ам болур маргылдааның ниити байдалы-биле таныштырды. Бо чадаг чарыш мөөрейинге 40 ажыг эң шыырак спортчу киржири-биле белеткенип турары бо. Оларны үш (18 хардан 35, 35-тен 45, 45 хардан өрү назы харлыг) бөлүккө

үскен. Олардан аныгыда херээженер командазы база бар. Ол дөрт бөлүктүн түңнелдерин аңгы-аңгы үндүрүп, тилекчилерин шаңнаар.

Ийи хүн уламчылаар чадаг чарыштын маршрут — Кызыл, Кочетов, Бай-Хаак суурлар, сөөлгү доктаар чери Кызылдан Эрзин баар оруктун 9 километринде аржаан чогуу. Анык, күш-шыдал кырында спортчулар хүнде ийи старт маңажып эртер. Бир старт маннаар черниң хемчээли 25-30 километр. Дөртөн беш хардан өрү назылг эрлер болгаш херээженер командазы хүнде чүгүл чангыс старт маңажып эртер. Старт бүрүзүнүн тилекчилерин илередип, ол-ла черинге шаңнаар. Сөөлүндө эң шыырак спортчуларын илередип.

— Чадаг чарыш спортчуларынче кичээлгеини улгатырып, шаңнал-мактал бедир болза, эки-дир ийи. Тываның чадаг чарышка эң шыырак чемпионнары — тренер-даа чокка, боттары маңажып өөргөнгөн оолдардыр. Олар кымнарыл дээрге Евгений Илюхин, Сүрүн-оол

Монгуш, Волода Комбу, Дембел Ооржак, Эрес Иргит дээш, өскелер-даа. Олар шупту ам база мында болдур ийи. Маргылдаалардан чыда калбас, дыка идилкейлиг оолдар — деп, эмчи-спортсмен чугаазын доосту.

45 хардан өрү назылыг бөлүктө Мөнгүн-Тайганың Мөген-Бүрен суурунда суму чагырыкчызынын оралак-

жирин күзеп, оларга мөгейдим.

Черле ынчаш чадаг чарышка киржири дээр спортчуларның хей-агыты, сорукур, сүзүктүү аттыг болду. Чарыштырып өөредип кааппан, бажын савап, девиржиш турар чүгүрүк, эки айттар-ла. Кажан старт эгелээрин чалаптарга, шупту Ленин кудумчузунга чаржып үнери-

Байырлыг ажыдышкын соонда, спортчулар чаржып үнүшкен. Чоруу-ла чогузун!

ДЕЛЕГЕЙНИН ТАЙБЫН
ЭСТАФЕТАЗЫ

Бо чадаг чарыш-биле чергелештир Американың Нью-Йорк хоорайда чурттап турар, дыка хей чурттарда билдинтир хей-ниитичи Шри Чинмойнун эгелеп кааны

чизы, 59 харлыг Ким-оол Чинзеевич Ооржак, 86 харлыг пенсионер Данзычы Эртинеевич Хертек (Мөнгүн-Тайга кожуунун 60 чылдаанында хоочуннар аразында 30 километрге чемпионнаан), 51 харлыг Борис Назын-Буянович Хертек киржиш чедип келген болду. Херээжен спортчулар аразында база-ла Мөнгүн-Тайга чурттуг Анна Мөнгеевна Донгак, Чөөн-Хемчиктен Клара Демчуковна Донгак (спорттук стажы 35 чыл) олар база бар болду. Бо ийи спортчунун кайзынын-даа хары 47. Хоочун спортчуларга чарышка чедимшикин кир-

биле чыскаалыштылар. Оларның аразында Тывада билдинтир спортчулар, ТКУ-нун студентилери, ийистер, Ая Куулар биле Ия Донгакты көрүп кагдым. Демейин, чараштырып!

Тыва Республиканың 80 чыл бооп турар байырлалына турсааткан эрттир турар чадаг чарыштын киржишчилеринге байыр чедирип, ТР-нин спорт комитетинин даргазы С. Ы. Ооржак, Дээди Хуралдын даргазы Шолбан Кара-оол, Чазак Баштынын оралакчызы Ч. Ч-Д. Ондар болгаш өскелер-даа сес ап чүве чугалаан.

“Делегейниң тайбын эстафетазы” база Тываның девискээри-биле бодунун оруун эгелээ. Ук эстафетаның маршрут — Кызыл, Элегес-Аксы, Кочетов, Межегей, Бай-Хаак суурлар, Чедер курорту.

Тыва спортчуларын хей кези Тыва Республиканың 80 чылынга турсааткан чадаг чарышка киржиш турганы-биле эстафетаның киржишчилери эвээш болган. Ынчалза-даа 250 км. хемчээлди маршрутту Красноярскинин төлээзи Вячеслав Федонин, Татьяна Соловьева, Найыс Кара-оол, Александр Свядков, Людмила Егорова маннап

эртери-биле стартче үнүшкен.

Кызыл хоорайның Арат шөлүңге тайбын эстафетаның факелиниң одун ТР-ниң Дээди Хуралының даргазы Шолбан Кара-оол, Чазак Баштынын оралакчызы Ч. Ч-Д. Ондар, республиканың спорт комитетинин даргазы С. Ы. Ооржак олар кызыскан. Делегейниң тайбын эстафетаның оду Тываның оруктарын эргип, чаагай, чангыс аай эп-сеткилди чорутку алтап йөрээп үнүшкен.

Ол хүн Кочетово суурже сургакчылап чораан бистиң корреспондентивис Игорь Дамдак ук эстафетаның киржишчилеринин ында маңажып чедер бергенин көргөн болду. Оларда Тываның шыырак спортсменнеринин бирээзи, ТКУ-нун күш-культура башкызы Аңгыр каттыжып келген, кады маннап чораан. Бо спортчунун шаңнал-макталдыг чадаг чарыш маргылдаанын киришпейн, тайбын дөткөз эстафетата

эрткен. Ук маргылдааны Россияның алдарлыг тренери Г. А. Макушкин бодунун дузалакчызы В. С. Макаров-биле кады организаастап эрттирген.

Кызыл хоорайдан чадаг-терге спорттунга ынактардан улуг кижилер аразындан Мактал Ооржак, уруглардан Анна Кувшина, бичи оолдардан Лопсан Шарая бирги черлерни алгылаан.

Езулуг чадаг-терге спортун чарыжын аалчы спортчулар көргүскөн. Чадаг-терге спортту тускай оңзагай талаларлыг болду. Ону үзүктөп, үш дескинигеп түннөп чорудар. Ол хирезинде маргылдаа үезинде спортчулар черле тура дүшпөс. Бир дескинигеп ниити хемчээли бир километр. Бирги, ийиги дескинигеп анаа белеткел, скорость дүргөдөдип аар долгангылар болур. Үшкү дескинигеп езулуг чарыш долгангы. Бо дескинигеп спортчулар байгы күжүн үндүрүп, маргыжарлар. Ын-

шаңналдыг черлерже үнер. Дескинигеп 15-20 чедө бээр-ле, кошкартары оранчок чыдып каап, маргылдаадан үнүп эгелээр. Сөөлгү он дескинигеп чүгүл эң күштүглер арткан. Маргылдаа улам чидигенип, спортчулар кара күш-биле чаржып эгелээр.

Эге дескинигептерде шоолуг чер албайн турган 185 номерлиг Виталий Веселов өөрүн оранчок мурнап эгеледи. Оң соон ызырты мурнуку дескинигептерде 1, 2-ги черлерни ап турган Сергей Денегер чоруп тур. Иелээ өөрүндө оранчок ырап, сөөлгү дескинигепте финишке кады келгенер.

Ынчалза-даа мурнуку үш дескинигептерде хей катап 1, 2-ги черлерни ап турган Казахстаның төлээзи Валентин Инглинский 214 санны ап, бирги черже үнгөн. 172 санныг Сергей Денегер, ийиги, 116 санныг Максим Мусаев үшкү, 114 санныг Анатолий Крамлюк (Рос-

маннап чоруурун дыңнааш, бот дугайты, дыка өөрдүм. Тыва спортчулар дыка-ла биче сеткилди-дир ийи.

ЧАДАГ-ТЕРГЕ ЧАРЫЖЫ

Ол-ла хүн, хүндүскүнүн 11 ша 30 минута турда, Кызыл хоорайга Ленин кудумчузунда Арат шөлүндө капитан Гастелло аттыг национал парк аксынга чедир оруука Тыва Республиканың төөгүзүндө бир-ле дугаар чадаг-терге маргылдаазы болуп

чангаш баштайгы үш дескинигепте бирги черни Василий Попов, ийиги, үшкү, дертку черлерни Мусаидов Максим, Евгений Павлов, Андропов Максим олар тус-тус үлөшкөн. Шаа ынчаар үш дескинигеп тургаш спортчулар 30 дескинигеп кылырлар (ниитизи-биле 30 км. эртер). Үш дескинигеп санда-ла хей катап бирги, ийиги, үшкү черлерни ап турган спортчулар хей санныг бооп, сөөлүндө ниити түннелде

сияның экс-чемпиону) дертку черни алган.

Борис ОНДАР.

ЧУРУКТАРДА: спортчу ийистер Ая Куулар биле Ия Донгак; ТР-нин Чазак Баштынын оралакчызы Ч. Ч-Д. Ондар талаларлыг факели-биле, чадаг-терге чарыжының үезинде.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛ-ДУН тырттырган чуруктары.

Август 12-нүн хүнүндө хүндүскүнүн 11 шакта Кызыл хоорайда Азияның Төвү турсааткан чанынга митинг болган. Анаа Тыва Республиканың 80 чыл болган оюнга турсааткан, Красноярск хоорайдан август 6-да-ла чадаг-терге маржык кылып, 2,350 км. эртип бо хүн мында чедип келген 30 спортчу

(оларның аразында Красноярск, Абакан хоорайларын, Казахстаның төлээлери бар) болгаш Кызыл хоорайдан аныктар, хей-ниити черлеринин төлээлери киришкен.

Ук митингини Тывада “Единство” партиязынын аныктарының политчөөу-лелиниң даргазы Алена

Алексеевна Батый ажыткаш, ТР-ниң Дээди Хуралының аппаратының удуртукчузу А. П. Дамба-Хуурака сес берген. Анатолий Партизанович бир-ле дугаарында ынчарак Красноярск хоорайдан ТР-нин 80 чыл ою байырлалына киржири-биле чадаг-тергелиг чедип келген спортчуларга чүрээниң ханызындан

өөрүп четтирген. Оларның киржилгези байырлалды канчаар-даа аажок каастап, оңзагай болдурду турарын ол үнелээ.

Оон соонда Красноярск хоорайда “Единство” партиязынын девискээр талазы-биле политчөөу-лелиниң даргазы Вера Оскина сес алгаш, чадаг-терге маржыкың киржишчи-

леринин дугайында тайылбыр кылган. Шыдамкы, дадыкан 30 спортчудан тургустунган чадаг-тергелиг бөлүк Красноярск, Дивногорск, Абакан хоорайларын, Шушенское суурну, Туран хоорайны таварып чорааш, бо хүн 9 шакта Кызыл хоорайга чедип келген. Орук узун, кадыр дөштөрдиг берге болган.

Ынчалза-даа ол спортчуларын чүткүл-соруун сып шыдаан. Олар хүнде 150-200 километр эртип чорааш, бо хүн айттыгыннан шакта чедип келген. Оларның аразында чадаг-терге спорттунга Россияның шыырак чемпионнары, чаа эгелеп чоруур спортчулар дээш, харын-даа 12 харлыг школачы оол безин

бар болган.

Ук бөлүктү Россиянын алдарлыг тренери Геннадий Павлович Макушкин удуртук чоруур. Оон мерген башка-рылгазы-биле аалчылар Тыва Республикада бо хүннерде эртип турар байырлалдарга киришкен, Кызыл, Шагаан-Арыг, Чадаана, Ак-Довурак, Аскиз, Таштып, Абакан

хоорайларны таварып чорааш дедир Красноярскиже чана бээр. Орук узун, бедик арттар хей. Ол байдал спортчуларын мунгарттайн турар.

Кызыл хоорайның чурт-такчыларының мурнундан каш кижиги байыр чедирген соонда, митинг төнгөн.

АЗИЙ ЧҮРЭЭ БУРУН
ТЫВАМ

Харлыг дүвү улдап-ширби кадып эртер. Кадыр Саян ханаланы хаажлаан. Удуртук дег ийи хемнер каттылаштың. Улуг-Хем бооп улуг оруун эңип алган.

Азий дийтин сүлдө-чүрээ, бурун Тывам, Ам-даа мандып мөңгөжө-ле, чечектел-ле!

Арга-эсим мөөрүктөрдө аңы, кужу. Алдын, мөңгүн казымал байлаа эгээртинмес. Мөңгү, булук сыннарында чүмө-телер. Бедиктерден шораан харап шөлзөн чоруур.

Аржаан сууглар, арыг хөлдөр каракталган. Аалым, өргөзм Тывам, Тывам, мөңгөжө-ле, чечектел-ле!

Челер, маңаар айттар мунуп чарыштырган. Чеди чүзүн малын малдаан арааттарның. Хорайга дег чуртун алган хөөмөй-сыгыт. Хомус-биле айнажып динимтелген.

Эзирлештир девип үнер начыннарыл. Эчис-чолга алгаттырып чурттап чор бис.

АЛДАРЫНАР ЭЛЕП ЧИТПЕС

Оргу-Шөлдү олбук кылган, Кара-Дагны канзы кылган. Оттукайың чуртун ойда. Кадат малы ойттап чоруур.

Кежегелиг кара баштар. Кезээ-мөңгө алдыртса-даа, Амыр-шөлзөн чуртталга дээн. Алдарыңар чидип төмөзөн.

Хосталганың чырык хүнү. Хостуг-шөлзөн уткуп чор бис. Ада-өгбө адын сиимбип, Алдарыңар оду өшпөс!

Зоя НАМЗЫРАЙ.

АЪТ САЛЫР ЧЕРДЕН ЙӨРЭЭЛДЕР

Сезен туржук, сес муң-даа чыл эрткөжө, Черим тыва чоңунга аът эш бооп арткан. Чээрби бир век хавыязының Наадмынче Челиш-биле келген малдар кайлын, кымныл? Аржаан суугут Тос-Булакка чон дыңап турда, Аъттар болгаш ээлер-биле таныштылаал, Шүүргөдөөн мөгө соода сынышпайн-дыр. Чүтүрүктөр салып манал, дөштүңүл-дир. “Ээ, Хайын, оо, Хайын!” Шилги-дайын Эрзинден Тахин база эккелген-дир. Ийи муң чыл чемпиону кулун дикки, Иштин тырткан, ам-даа даш дег, сооттунган тур. Улуг-Хемнин Торгалыгдан Калдарактың Ук-ла ээзи Сергей Санчы база мында: “Россия” деп шолалыг аът ам үш удаа Узун орук рекордун чаалап алган. Эртен чылдың чемпиону Чыраа-Доруг Эр Хемчик, Сүт-Хөл күнү чүве дидир. Ээзи Амир Монгуш база амыр эвес, Эзирлештир мөгө самын девир магат... Чеди-Хөлдүң Элегестен Эзир-Шилги Четтирер чок — чыраалаар аът дикжилер-дир. Эртен сөөлгү наадмының чемпиону — Ээзи Гена Ондарны чон танып шаңналынга четкен эш-тир.

Баян-Талда танып тур боор. Эмектелген Тес-Хем оглу, ам-даа чалыс Эртенейни Ак-Эрин бээр төлээлеткен, Ала-дайы сезен тос чыл чемпиону — Ады биле ээзин кады алгап-йөрээл. Ада-өгбө ызыгуурун дөзөп салган Андрей Монгуш Чөөн кожуун адын сыкпаан: Чарып аттыг Калчан-Шилги ады база Чангыс эвес шаңналдыг чер ээлеп келген. Каа-Хемден начин мөгө Гена Монгуш Кара-Тарзан ады-биле сураглыг дээр, “Ады эртер, боду шуглур” кайгалдарның Аразында девип үнүп ээрини манаал.

Дизель-Бора айттыг мөгө Сан-Хөөгө ам Тиелегениң боодал чөчүс солун болбайн. Сентилгенден каккан сырын анаа аай бооп, Четтир күштү Нарын хеми кайырлазын.

Сарыг дыйгыт Чалаанадан начин Дугар — Чангыс эвес хүрештерин ээри-дир.

Адың, бодун шаңнал-мактал окуп эртпээн, Ам-даа харын кордап эреп олур боор он.

Чылгычылар аразындан Херел Даржал Чыргалады, Белдир-Арыл алдаржыдып, Эрзин-Тестен сураа алган маадрылгы аът Эзир-Кара шаңналынга четкен эш-тир. Баян-Колда Седен-Хуурак чылгычын Маңаа кадып, эжей адап, йөрээп каалы.

Бай-Даг суурдан Ынаалының Хүрөң-дайы Башкы сыннар буланы дег, харбарын боор, Байыр-найыр сөңү кылдыр анаа амдан Магадылал — аас белзэн суугуп тугаал!

Бай-ла Тайга, Мөңгүн-Тайга, Барыны, Өвүр База Танды, Чаа-Хөл, Бик-Хем, Тожу чедир Чээрби бир век эгезинин Наадмынга Черини ыраан айттар дуоку кызыргай аан.

Аттыг болгаш айттар ээзи — чылгычын Алгап-йөрээп, сөзүгүсү доозуп тур бис. Начыннар ам хөлөстөп каап чыдырлар, Наадмын айттар салгы улум каастаар.

Чүрбээш, челин, кудуруун даап, шеверлеп каан Чүтүрүктөр хөлкө куткан шуткунал-ла! “Шу!” — дишкеш ыңай болза, чинге аң-мең — Шуушкан иви, сыын дег малдар адак, чийк боор.

Ийет, ам-на Тос-Булактын чоога өрү Изиреткен чүтүрүктөр сөктүп үнү! Аттын аксын тыртар чери база-ла бо Аржаан дээрзин чугалаан-даа херээ бар бе?

Баштын айттын доозуну көстүп келди! База бирээ! Ийи, үш, дөрт!.. Ачыр-дачир! Ушта халаан айттар ээзи, бээрленер! Мурунаан айттын дынындан ап, доктадынар, Мурунчүзүн сөлөп, чалап дужурунер! Удаа келген малдарыңар оожурагдып, Улуг Наадмын чажылын өргүп, сепкереңер! Сонгудактаан айтты, ээзин хомудатпаал, Союлжуге шалкан оолдун холун актаал!

Салчак МОЛДУРГА.

“ШЫН” СОЛУН ДАМЧЫШТЫР

Бистиң урууус, дунмавыс Орлена Ойяевна Хертектиң аар арааш, Москва хоорайга кезишкын үезинде чок болганы-биле дунмавысты төрзөн черинге чедирип, сөөлү орукче үдээринге моральдыг болгаш материалдыг үнелээри болдунмас улуг дузаны каткан, ажыг-шүжүвүстү дөңгө үлөшкөн дөргүл-төрелдеривиске, Кара-Хөл суму чагыргазына (даргазы Д. Д. Хертек), сумунун бүгү чоңунга, Бай-Тайга кожуунун саң-хөө килдизинге, көдээ ажыл-агый эргелелин, социал хандырылга, өөредилге килдистеринге четтиргенивисти илередип, мөгөйдүс.

Ада-нези, акылары, чавазы

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ПРЕЗИДЕНТИЗИНДЕН

Тыва Республиканың Президентизи Россиянын Конституция тургузуун камгалаары-биле Чечен Республикага албан-хүлээлгезин эрттирип тургаш, өлгөн, ТР-нин ИХА-нын таныл албанының аңгы ротазының командиринин оралакчызы

Петр Начын-оолович СЕВЕКТИН

өлгөни-биле оон төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

ТР-ниң ИХА-зы болгаш бүгү бот составы милицияның майору, таныл албанының аңгы ротазының командиринин кадр ажылының талазы-биле оралакчызы

Петр Начын-оолович СЕВЕКТИН

Чечен республикага албан-хүлээлгезин күүседип чорааш, 2001 чылдың август 11-де өлгөни-биле оон төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

РФ-тин Саң яамызының Федералдыг казначействозунун ТР-де эргелели федералдыг казначействонун эргелелин удуртукчузу Екатерина Петровна Көк-оолга кады төрзөн дунмазы

Бичюкжик (Сара) Петровна БАЙКАРАНЫН

хенерен мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазак болгаш “Шын” солун редакциязының коллектив

Кол редакторунун хүлээлгезин күүседип турар Күстүгүр САТ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:

Күстүгүр САТ, Елена Монгуш, Чикисмаа Монгуш, Айлан Монгуш, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторунун оралакчызы — 3-33-91.

Солун келбейн барганда, дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94.

КИЛДИСТЕР:

Ниитилеп-политиктиг килдис — 3-39-15, үлөтүр болгаш медээлер килдистер — 3-34-98, компьютер өрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солунун “Шын” солун редакциязының компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парламал ама. Тираж 4317. Чагыл 87.

АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; коррсч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязынын Парналга болгаш массалыг информация чөлөктеринин талазы-биле хоойлжудулганың чорудулганыга контрол болгаш бүртүкелениң Тыва девискээр эргелелинге бүртүктүнгөн. Бүртүктеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парламал болгаш информация куркомитетинин типографиязына парлаан. (Кызыл, Шетинин-Кравченко, 1).

Солунда парламалдың материалдарының авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпейн барып болур. Айттыгын санайры болгаш еске-даа фактылар, доктадылгы дээш авторлар боттары харылаар.